

О. О. Пунда*

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Останні події новітньої епохи, активна громадянська позиція більшості українського народу довели: громадяни стали справжніми творцями історії, показали свою здатність впливати на державу, втілили в життя конституційний принцип — єдиним джерелом влади в Україні є її народ. Держава повинна створити умови для реалізації закладених у кожній людині можливостей стати суверенною та самостійною особистістю, що сама визначає свій життєвий шлях. Сучасне суспільство визнало необхідність докорінних змін в організації власного життя та розбудови соціальних процесів на засадах верховенства права, справедливості, добросовісності та розумності. Воля і автономність природного буття людини повинна знаходити своє відображення у її основних правах. Базою нової правової доктрини є забезпечення індивідуальності та гідності людини, що в силу власного буття наділяється певними правами, які є природними та вродженими. Є очевидним той факт, що забезпечення здійснення та захист прав людини стає необхідною умовою виживання суспільства в цілому та фактором забезпечення його стійкого розвитку.

У центрі нашої уваги — людина, задоволення її культурних, духовних та освітніх потреб, надання їй якісних медичних послуг, забезпечення реалізації демократичних прав і свобод. Відповідно, зросла потреба у теоретичних розробках механізму позитивного регулювання реалізації та охорони особистих немайнових прав. Актуальність обраної теми зумовлена також міжнародними зобов'язаннями України. Ступінь наукової розробки проблеми особистих немайнових прав людини є досить високим, про що свідчить масив публікацій теоретичного та практичного характеру. Зокрема, це праці: З. В. Ромовської, П. М. Рабіновича, Р. О. Стефанчука, В. М. Соловйова та інших.

Конституція України¹ у розділі II закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Ці права, що відображені на рівні конституційно-правових норм, як основні права людини є конституційною базою гуманістичного розвитку сучасної держави. В основних правах людини втілюються загальні цінності людської гідності, свободи, рівності та моральності. Вони, як соціальні цінності, є універсальною категорією, що окреслює сферу свободи людини у відносинах з державою, суспільством та своїми співгромадянами; визначають межі автономії та самовизначення особистості, міру її індивідуалізму та солідарності.

Проте сьогодні постає нова проблема, що полягає у необхідності продовження зв'язків між основними правами та правами особи у певній сфері суспільних відносин. Відтак йдеться про деталізацію та конкретизацію положень основних прав та їхнє практичне застосування у повсякденному житті людини через конструкцію суб'єктивних прав. Саме на цій межі і постають сучасні проблеми розуміння змісту та перспектив здійснення особистих немайнових прав людини. Практична реалізація положень конституційної теорії основних прав людини та цивілістичної теорії особистих немайнових прав людини є вирішальним елементом соціальних перетворень українського суспільства. Сума наукових знань у цій сфері збільшується пропорційно зростанню наукових надбань людства у гуманітарній сфері в цілому. Зазначене зумовлює дедалі зростаючу увагу до подальшої розробки теорії особистих немайнових прав людини, нового переосмислення окремих її положень, створення нових теоретичних конструкцій.

Ще у недалекому минулому більшість особистих немайнових прав людини залишались поза увагою вітчизняного законодавства. Регулювання суспільних відносин у сфері здійснення фізичними особами прав на життя, на охорону здоров'я обмежувалось лише сферою конституційно-правових норм. Включення можливостей механізмів приватноправового регулювання здійснення цих прав до структури цивільного та сімейного законодавства, за окремими винятками, взагалі не передбачалось.

На сучасному етапі правової реформи становище змінилось докорінно. У вітчизняній правовій науці дев'яності роки в цілому відзначались активізацією досліджень у сфері особистих немайнових прав. Сьогодні численні немайнові права знаходять своє відображення у законодавстві. Законодавство радикально розширило сферу правового впливу у частині регулювання суспільних відносин щодо благ нематеріального характеру як об'єктів цивільних прав. Сімейний кодекс України регулює численні особисті немайнові права та обов'язки учасників цих правовідносин.

Загалом склалась парадоксальна ситуація, коли в окремих сферах регулювання суспільних відносин законодавство значно випереджає стан юридичної науки та рівень готовності правозастосовної сфери до практичного застосування цих норм. В інших сферах регулювання суспільних відносин законодавче регулювання відсутнє, хоча розроблені окремі прогресивні теоретичні конструкції, які потребують вже сьогодні свого практичного втілення на рівні законодавчих положень.

Особливу увагу привертають питання, що торкаються змісту окремих особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування людини. З'ясування змісту цих найважливіших прав та формулювання поняття окремих особистих немайнових прав сприятиме повнішому уявленню про механізм здійснення цих прав та розв'язання проблем, які виникають або можуть у найближчому майбутньому виникнути у цій сфері. Актуальності обраній темі надає з'ясування перспектив договірної регулювання відносин у сфері здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини.

Чинне законодавство більшою мірою залишає цю проблему "відкритою". Це створює труднощі також у практичній діяльності осіб, які мають забезпечити процес здійснення особистих немайнових прав.

Проблеми забезпечення особистої безпеки, недоторканності, свободи, життя, здоров'я в умовах збільшення техногенного навантаження на людину та навколишнє природне середовище, загострені постійним зростанням арсеналу наукових та технічних засобів, під впливом яких опиняється фізична оболонка тіла людини, її генетична природа та психічна сфера, залишаються поза увагою комплексних досліджень юридичного характеру.

Загалом сучасне законодавство значно випереджує стан юридичної науки та рівень готовності правозастосовної сфери до практичної правової маніпуляції з цими юридичними явищами.

З нашого погляду розвиток теорії особистих немайнових прав має поєднати у єдину органічну систему приватноправові та публічноправові засоби правового регулювання. Це повинно привести до розроблення практичних механізмів втілення конституційної теорії основних прав людини у приватному праві.

Конституція України закріплює низку прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Зокрема, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21); кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); кожна людина має невід'ємне право на життя (ст. 27); кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28); ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

Ці та інші природні права людини знаходять своє закріплення на рівні конституційно-правових норм і виступають як основні права людини. Ідея основних прав людини перебуває у неподільній єдності з ідеями конституціоналізму загалом. Основні права є конституційною базою сучасної держави. З часів об'єднання ідей основних прав та конституції йде мова про формування вільного суспільства вільних громадян. У цьому сенсі основні права є фундаментальним змістом західної концепції держави у сучасну епоху.

В основних правах людини втілюються загальні цінності людської гідності, свободи, рівності та моральності. Абстрактні моральні критерії оцінки політичної влади набувають конкретного втілення у природних невід'ємних правах людини, що обмежують можливості державного свавілля. Права людини — це універсальна категорія, що окреслює сферу її свободи у відносинах з державою, суспільством та своїми співгромадянами, вони відкривають можливості участі у політичному процесі, визначають межі автономії та

самовизначення особистості, міру її індивідуалізму та солідарності. Права людини — це не тільки ознаки демократичного державно-правового устрою, це категорія моральна, що конкретизує поняття порядності, добра, загального блага, гідності, честі, справедливості щодо політики та політичної влади.

За визначенням П. М. Рабиновича, “основні права — це певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об’єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей”. Відтак автор виділяє такі риси цих прав:

- по-перше, коли йдеться про основні права, то це саме ті можливості, без яких людина не в змозі нормально існувати;
- по-друге, зміст і обсяг можливостей людини залежить передусім від можливостей всього суспільства;
- по-третє, вони мають бути однакові в усіх людей;
- по-четверте, вони не повинні відчужуватись, кимсь відбиратись або обмежуватись, не можуть бути і предметом “дарування” з боку держави чи певної організації, а також особи”².

Основні права і свободи людини є природними, вони не подаровані людині державою, а належать кожному від народження. Вони є невід’ємними і такими, що не підлягають відчуженню. Ці принципи закріплені у багатьох міжнародно-правових актах і знаходять своє відображення у вітчизняному конституціоналізмі.

Отже, основні права людини — це частина Конституції. Вони є епіцентром демократичного устрою державного життя. “Проте ці права не повинні бути над кодифікацією, якщо ми не бажаємо створити небезпеку їхньої абсурдної абсолютизації та ідеологізації. Тісний зв’язок між конституційною ідеєю та ідеєю основних прав виявився історично виправданим: він функціонує і сьогодні”³.

Проте сьогодні постає нова проблема, яка полягає у необхідності продовження зв’язків між конституціоналізмом, основними правами та конкретними суб’єктивними правами особи у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Відтак можна говорити про деталізацію та конкретизацію положень основних прав та їхнє практичне застосування у повсякденному житті людини через конкретні суб’єктивні права. Саме на цій межі і постають сучасні проблеми розуміння змісту та перспектив здійснення особистих немайнових прав людини.

Сучасне законодавство радикально розширило сферу правового впливу у частині регулювання благ нематеріального характеру як об’єктів цивільних прав. У ст. 177 ЦК України⁴ до видів об’єктів цивільних прав віднесено нематеріальні блага. Зокрема, особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров’я, життя, честь і ділова репутація, ім’я (найменування) (ч. 1 ст. 201 ЦК України). Загалом у змісті ЦК України питанням особистих немайнових прав фізичної особи представлено окремою книгою другою закону (Особисті немайнові права фізичної особи). Своєю чергою СК України⁵ регулює особисті немайнові права та обов’язки подружжя (глава 6 СК України), окремо особисті немайнові права і обов’язки батьків та дітей (гл. 13 СК України) і особисті немайнові права та обов’язки інших членів сім’ї та родичів (гл. 21 СК України).

Відомий російський учений-правник С. С. Алексєєв вказує, що сьогодні необхідно чітко визначитись з загальною перспективою перевтілення правової системи. Такою перспективою, на думку вченого, є так звана “приватизація” права, наділення його гуманними “людськими” рисами⁶.

Сьогодні зрозуміло, що концепція основних прав людини та концепція суб’єктивних особистих немайнових прав людини у цивільному та сімейному праві є взаємопов’язаними. Проте природа таких зв’язків, їхнє значення (що особливо важливо у процесі їхнього здійснення) досі залишаються відкритими.

² Рабинович П. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції // Український часопис прав людини. — 1994. — № 1. — С. 16.

³ Изензее Й., Киркххоф П. Государственное право Германии. — М.: Институт государства и права РАН, 1994. — С. 164.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

⁵ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // ВВР. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.

⁶ Алексєєв С. С. Теория права. — Х.: БЕК, 1994. — С. 218.

Особисті немайнові права як приватноправове явище за власну передумову мають, по-перше, природні риси, властиві людині як біологічно-соціальної істоті; по-друге, передумовою їх появи стало визнання соціумом концепції основних прав. Назвемо ці передумови, “природною” та “політичною”.

Практично перед нами постає “внутрішній” прояв соціально зумовленої етапізації юридичного забезпечення прав людини. Про “зовнішній” її прояв зазначає П. М. Рабинович, використовуючи цей термін як юридичне забезпечення прав людини.

Отже, основні права людини за своєю природою та конституційним закріпленням мають публічноправовий характер і спрямовані на забезпечення інтересів “всіх і кожного”, тобто інтересів соціуму (суспільства в цілому). Водночас особисті немайнові права за своєю природою є приватноправовим явищем і причетні до процесу забезпечення інтересів окремих осіб.

Особисті немайнові права людини (фізичної особи) — це, з нашого погляду, основні права людини, що реалізуються у сфері приватного життя окремої особи завдяки створеному у цивільному та сімейному законодавстві приватноправовому режиму.

Основні права, як і особисті немайнові права людини, є публічноправовим та відповідно приватноправовим засобом правового втілення природних прав людини, в основі яких лежить її природна гідність. Їхня загальноправова спрямованість єдина, проте різняться соціальні структури, у межах яких вони діють. Для перших — це сфера великих соціальних груп: нації, народи, суспільство в цілому; для других — це окрема особа у системі своїх особистих зв'язків, пов'язаних з особистим життям.

Особисті немайнові права людини завдячують своїй появі саме основним правам. Природно-еволюційний шлях свого часу виділив людину з природи. А боротьба соціуму за власні права та визнання власної природної гідності привела до формування концепції основних прав, їх визнання за всіма і кожним. Як правове явище особисті немайнові права не позбавлені і політичного забарвлення, вони втілюють приватний елемент у структурі демократичних досягнень сучасного суспільства.

